

Vi måste möta samerna i deras kultur på deras eget språk för att lyckas med det här arbetet

Foto: Moa Sandström

Jon Petter Stoor är Leg psykolog och forskare vid Umeå universitet.

Han bedriver forskning om psykisk ohälsa, självmord och självmordsprevention bland samer.

En grå och kulen novemberkväll möter jag Jon Petter Stoor via en datorskärm, jag befinner mig i Stockholm och han i Umeå och vårt samtal ska handla om samerna, Sveriges urbefolkning, och om Jon Petters viktiga arbete och forskning kring det samiska folkets psykiska hälsa och deras rätt till bland annat vård.

Vi börjar vårt samtal med att konstatera att vi båda är samer, med många beröringspunkter men också skillnader. Jon Petter har vuxit upp i Kiruna och delvis gått i samisk skola, han har levt i den samiska kulturen med dess traditioner på nära håll. Jag å min sida har vuxit upp i

en stadsmiljö med föräldrar som mer eller mindre tvingades in i den svenska samhällsnormen då staten reglerade rennäringen på slutet av 60-talet och min pappa tvingades lämna Sápmi.

Jon Petter berättar att den samiska skolans undervisningsspråk var svenska vilket passade honom bra eftersom han inte kunde samiska, när han senare gick i årskurs 3 infördes en ny metodik där man bestämde att all undervisning skulle ske på samiska, vilket blev ödesdigert för de barn som inte kunde språket. Åtgärden blev att man delade klassen, en grupp som var samisktalande och en grupp som var svensktalande.

– Vi blev ju lite andrasorteringen konstaterar Jon Petter och det kändes som att vi var lite sämre än de andra. Det finns en

skam i att inte kunna tala sitt språk.

Han valde senare att sluta i den samiska skolan och börja i en kommunal skola vilket resulterade i ett nytt utanförskap, återigen blev han en minoritet, nu same och inte svensk.

Tyvär är det vanligt att samer utanför livet i samebyarna inte lär sig språket och tappar den samiska språkkulturen. Det visar sig också i Jon Petters forskning att en stor del av identiteten och stoltheten försvinner när man berövas sitt modersmål och det finns genomgående skillnader mellan den upplevda psykiska ohälsan bland samer som talar samiska, och de som inte gör det. Föga förvånande rapporterar de som förlorat sitt språk och kultur en större del av ohälsa och känner i större utsträckning ett utanförskap.

Renskötande samiska män har en överdödlighet på 50%

Man kan till exempel se att samiska kvinnor och män som bor och verkar inom den samiska kulturen mår bättre jämfört med de som lever delvis utanför den samiska gemenskapen. Till exempel finns det inte ett enda inrapporterat suicid bland renskötande samiska kvinnor i åldersspannet 30-59 år mellan åren 1961-2017, detta är en förvånande avvikelse eftersom det sammanfaller med den tid i livet då dessa kvinnor har högst arbetsbelastning med både arbete, barn och familj. Tittar man på samma årtal för renskötande män är dödligheten 39 suicid under samma period.

Man har även jämfört överdödligheten hos renskötande samiska män mot svenska män och ser att samiska män har en överdödlighet på hela 50%. Med dessa siffror så blir nästa fråga ganska naturlig, varför är det så?

Jon Petter har en bestämd uppfattning om att det beror på flera olika saker, bland annat att man som same i Sverige inte har en tydlig identitet som urbefolkning, staten har aldrig givit det samiska folket någon upprättelse eller befast dess existens och rättighet som man till exempel gjort i Norge, där renskötarmännen inte suiciderar oftare än andra samer, eller norrmän. Men också för att mansrollen är mer befast hos samer där det finns ett starkt uttalat krav på att män ska klara sig själva, vara starka och inte be om hjälp, allt annat ses som en svaghet. Man biter ihop till dess att det inte går längre.

Saknar tillit till hälso- och sjukvården

Det finns även ett ouppfyllt behov av samisktalande sjukvårdspersonal som kan möta den samisktalande befolkningen på ett adekvat sätt. Bristen gör att man ofta undviker att söka vård och många samer saknar tillit till hälso- och sjukvården. Om och när man trots detta söker vård så försvåras behandlingen av bristande tillit från ena sidan, och bristande kompetens från den andra. Detta skulle kunna vara en del av förklaringen till skillnader mellan de samer som talar samiska och de som talar svenska, då samisktalande samer hälften så ofta får diagnosen depression av läkare, jämfört med svensktalande samer. Även om en viss del av skillnaden kan bero på faktiska skillnader i psykisk ohälsa bör det rimligen vara så att de som kan kommunicera på sitt eget språk (i det fallet svenska) har lättare att göra sig förstådda, och i förlängningen få möjlighet till rätt diagnos och rätt vård.

Stor undersökning gjordes 2021

Slutsatsen blir att många lider i det tysta och aldrig får någon hjälp eller stöd för sin psykiska ohälsa, vilket i sin tur förstärker den kulturella tystnadsnormen kring psykisk ohälsa – för vem talar öppet om det man inte tror sig kunna få rätt hjälp för?

Under 2021 genomfördes en stor undersökning där man i samband med mätning av folkhälsan hos svenskar under pandemin, också ville mäta samernas psykiska hälsa. Det är den enda undersökningen av samers hälsa i sitt slag och genomfördes på uppdrag från Folkhälsomyndigheten och Sametinget. Det är ett steg i rätt riktning och vi får verkligen hoppas att vi ser en förbättring i måendet, säger Jon Petter och berättar samtidigt att man glädjande nog fick in betydligt fler svar än väntat.

Han berättar vidare att de delat in det fortsatta preventiva arbetet i tre huvudområden.

– Fast jag skulle kunna göra en väldigt lång lista på vad som är nödvändigt att genomföra för att vi ska lyckas vända den negativa trenden av psykisk ohälsa, suicid och suicidförsök hos framförallt samiska män. Men vi behöver börja någonstans och då är dessa tre områden en god grund att stå på berättar Jon Petter.

De åtgärder man önskar att den kommande nationella planen ska fokusera på vad gäller samer är:

1. att fortsätta stötta "Kunskapsnätverket för samisk hälsa" som bland annat utbildar vårdpersonal i samisk kompetens och bedriver anpassat samiskt folkhälsoarbete och suicidprevention.
2. att ge Sametinget uppdrag och mandat att utifrån ett samiskt hälsoperspektiv delta i samhällsutvecklingen för att påverka strukturella frågor som påverkar samers hälsa, till exempel språkkunskap och renskötelsens förutsättningar.
3. att skapa ett universitetsbaserat nationellt kunskapscentrum för samisk hälsovetenskaplig forskning och utbildning, med uppdrag att övervaka samers hälsa och utbilda blivande hälso- och sjukvårdspersonal.

Arbetet med sammanställningen av undersökningen pågår fortfarande och man räknar kunna delge den under mars månad 2022.

– Jag hoppas att vi kan påvisa hur viktigt det preventiva arbetet är och att man tar po-

litiska beslut om att tillsätta rätt resurser för att verkligen arbeta för förändring. Vi måste möta samerna i deras kultur på deras eget språk för att lyckas med det här arbetet avslutar Jon Petter.

För den som vill läsa mer kring Jon Petters forskning kan hitta information här:

<https://www.umu.se/personal/petter-stoor/>

Kristina B Rosenius

Fakta om samer

Samerna bor i Ryssland, Finland, Norge och Sverige i ett stort landområde som kallas för Sápmi som breder ut sig från ryska Kolahalvön i öster till Dalarna i söder. Det bor samer i hela Sverige men mest i norr.

Samerna har bostäder på denna plats i flera tusen år och fanns i Skandinavien innan Sverige, Norge, Finland och Danmark bildades. Samer har en egen kultur och eget språk och ett eget sätt att skapa samhällen. De är därför ett urfolk enligt FN och det enda urfolk som lever i Europa.

Samerna har en egen flagga och en egen nationalsång. Samernas nationaldag är sjätte februari.

Det finns ungefär 100 tusen samer i de fyra länderna varav mellan 20 och 40 tusen samer bor i Sverige. Det finns inga exakta siffror.

Samerna har tre språkgrupper: öst-samiska, centralsamiska och sydsamiska som rymmer flera språk. I Sverige pratas mest nordsamiska men också lulesamiska, pitesamiska, umesamiska och sydsamiska. Alla samer kan inte samiska.

I skolstadgarna från 1925 och 1938 står att undervisningsspråket ska vara svenska. Undervisning i samiska förekom inte alls under första hälften av 1900-talet. År 1962 blev nomadskolan frivillig och öppen för alla samers barn. Då blev samiska ett obligatoriskt ämne.

Tio procent av samerna i Sverige arbetar idag med renar. En del arbetar med konst, slöjd och musik. En del med turism eller med nyheter och film. Många samer har andra typer av jobb i det svenska samhället.

fort sid 7